

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

28

pod redakcją naukową
Elżbiety Firlet

część 1

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa
Kraków 2010

Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Editorial Board of the Historical Museum of the City of Kraków:

Michał Niezabitowski (Przewodniczący / President), Anna Biedrzycka, Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, Grażyna Lichończak-Nurek, Wacław Passowicz, Jacek Salwiński, Joanna Strzyżewska, Maria Zientara

Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Krzysztofory. Scientific Bulletin of the Historical Museum of the City of Kraków

Redaktor / Editor:

Anna Biedrzycka

Współpraca redakcyjna / Co-editor:

Agata Drózdź

Projekt graficzny / Graphic Design:

Monika Wojtaszek-Dziadusz

Tłumaczenie przedmowy i streszczeń na język angielski / Translation of the foreword and summaries into English:

Michał Szymonik

Ilustracje / Illustrations:

Archiwum Państwowe w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Zakład Fotograficzny Walerego Rzewuskiego w Krakowie

oraz / and:

M. Augustyn, M. Banaś, K. Beyer, D. Bodzioch, A. Chęć, K. Schejbal-Dereń, E. Firlet, W. Głowa, A. Górecki, P. Guzik, M. Multarzyńska-Janikowska, A. Janikowski, T. Kalarus, M. Kobiela, M. Kowalski, B. Krasnowolski, I. Krieger, P. Ligier, M. Łukacz, M. Mamica, W. Maliszewski, J. Mościcki, Ł. Naprawski, W. Niewalda, P. Opaliński, D. Rozbicka, M. Rudek, J. Szymaszek, B. Woch, E. Zaitz, G. Zaitz

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting:

Jacek Łucki

ISSN 0137-3129

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2010

Wydawca / Publisher: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Rynek Główny 35

31-011 Kraków

tel. 012 422-32-64

www.mhk.pl

dyrekcja@mhk.pl

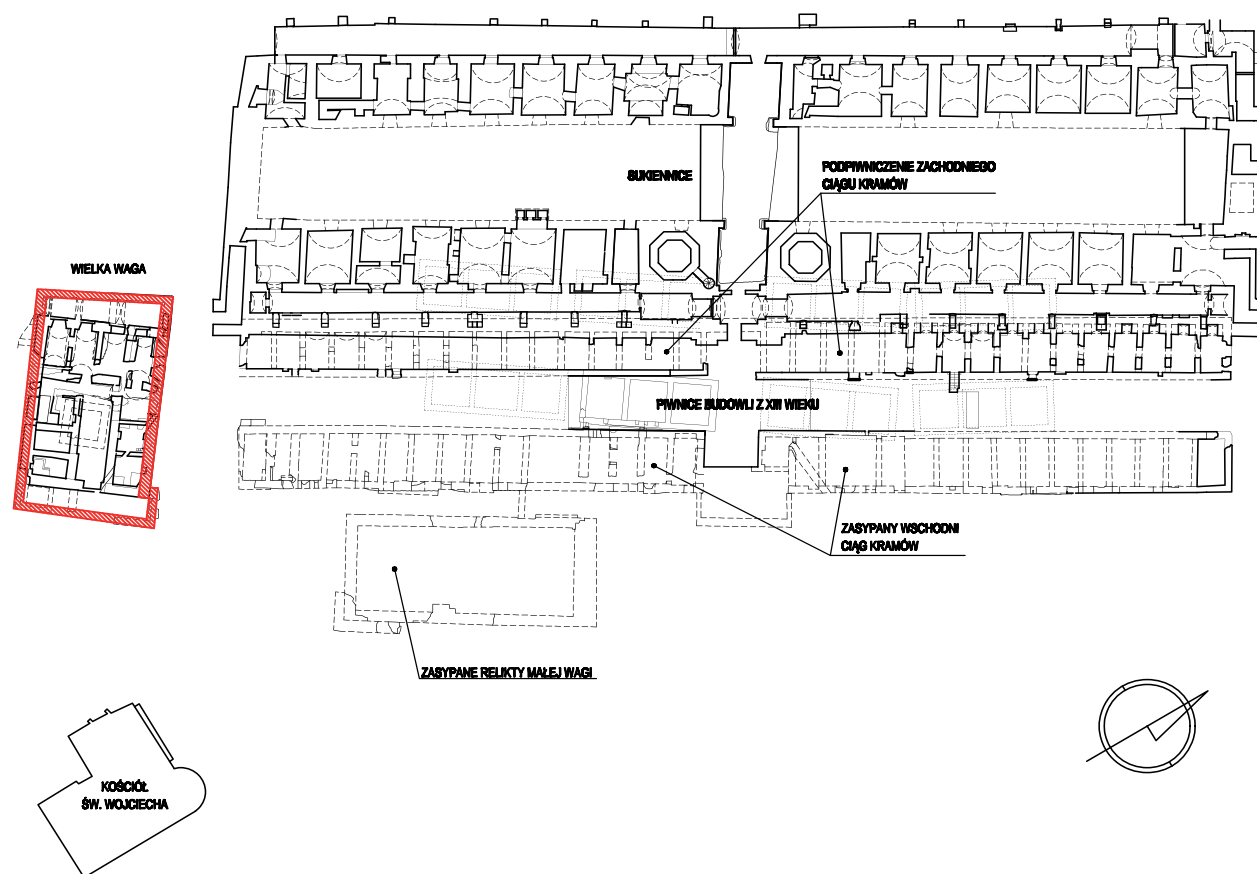
Nakład: 500 egz. / An edition of 500 copies

Druk / Print: Belcaro sp. z o.o.

Wielka Waga na Rynku w Krakowie – interpretacja odkryć i próba rekonstrukcji

W latach 2005–2009 odkryto mury pozostałe po budynku Wielkiej Wagi na Rynku Głównym w Krakowie. Prace badawcze prowadzone były przez Pracownię Archeologiczno-Architekto-

niczną Niegoda Jerzego Niegody, pod kierunkiem Cezarego Buśko. Badania architektoniczne prowadzili: Waldemar Niewalda, Stanisław Sławiński, Małgorzata Mamica i Dorota Rozbicka¹.

Rynek Główny, część centralna – sytuacja odkrytych murów Wielkiej Wagi; oprac. graficznie B. Woch na podstawie planu A. Kadłuczki Budowa podziemnych pomieszczeń sanitarno-technicznych oraz ekspozycji muzealnej pod płytą Rynku Głównego (...) w Krakowie, 2008 r.

¹ Materiały archiwalne zebrano w: *Źródła do dziejów zabudowy związanej z handlem we wschodniej części Rynku Głównego w Krakowie (XIV–XIX w.). Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Krakowie*. Wyd. K. Follprecht, K. Jelonek-Litewka. Kraków 2007, nr 1–49. Ponadto w trakcie prac badawczych korzystano z kwerend

Aldony Sudackiej i Waldemara Komorowskiego. Sudacka A.: *Wyniki kwerendy archiwalnej dotyczącej zabudowy handlowej Rynku w Krakowie*. „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2008, z. 26, s. 91–94.

Mury Wielkiej Wagi odkryte w 2005 r., widok w kierunku wschodnim; fot. T. Kalarus

Opis odkrytych murów

Mury Wielkiej Wagi odkryte po południowej stronie zespołu Kramów Bogatych i Sukiennic, na zachód od kościoła św. Wojciecha. Usytuowanie Wagi potwierdzają wszyscy badacze, począwszy od Ambrożego Grabowskiego². Odsłonięte mury, zbudowane z wapienia jurajskiego z dodatkiem cegieł, są reliktem kilkufazowego zespołu zabudowy, założo-

nego na rzucie prostokąta o osi wschód – zachód. Budynek Wielkiej Wagi (około 19 m x około 14 m) otaczają wąskie przybudówki, dobudowane z trzech stron (od wschodu, południa i zachodu). Grubość murów magistralnych Wagi wynosi przeciętnie około 120 cm. W chwili wyburzenia była ona częściowo podpiwniczona.

Dzieje budynku

Wielka Waga to początkowo zabudowa drewniana, później był to duży budynek murowany, mieszczący urządzenia do ważenia wielkich ciężarów – metali (ołowiu, miedzi, srebra). Działanie Wagi w wiekach średnich omówił Stanisław Kutrzeba, pominiawszy jednak problematykę architektoniczną³. Jego zdaniem Kraków „poszedł za przykładem Wrocławia, który wagę dostał od księcia w 1273 roku”⁴. Według Jerzego Wyrozumskiego „jest rzeczą bardzo prawdopodobną, że już w XIII wieku Kraków stał się ważnym ośrodkiem w zakresie handlu ołowiem”⁵. W 1306 roku miasto otrzymało prawo składu w handlu miedzią⁶. Niewątpliwie szły za tym odpowiednie urządzenia i instytucja. Zapiski o Wadze Ołownej (późniejszej Wielkiej) występują od początku XIV wieku, w latach 1302⁷, 1317⁸, 1343⁹. W 1337 roku wspomniano wagowego Mikołaja¹⁰.

Faza I

Pierwszy murowany budynek Wielkiej Wagi był podzielony grubym murem poprzecznym na dwie części nierównej wielkości. Jego mury są zachowane częściowo powyżej

² Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej cyt. APKr), Teki Grabowskiego, sygn. E 23, s. 891, 893, 907; Tomkowicz S.: *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów. Ich nazwy i zmiany postaci*. Biblioteka Krakowska nr 63–64. Kraków 1926, s. 27–30; Rederowa D.: *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa poroźbiorowego (1796–1809). Część 1. Zagadnienia urbanistyczne*. „Rocznik Krakowski” 1957–1959, t. 34, s. 89.

³ Kutrzeba S.: *Finanse Krakowa w wiekach średnich*. „Rocznik Krakowski” 1900, t. 3, s. 52–58.

⁴ *Ibidem*, s. 53.

⁵ Wyrozumski J.: *Dzieje Krakowa. T. 1. Kraków do schyłku wieków średnich*. Red. J. Bieniarzówna, J.M. Małecki. Kraków 1992, s. 180.

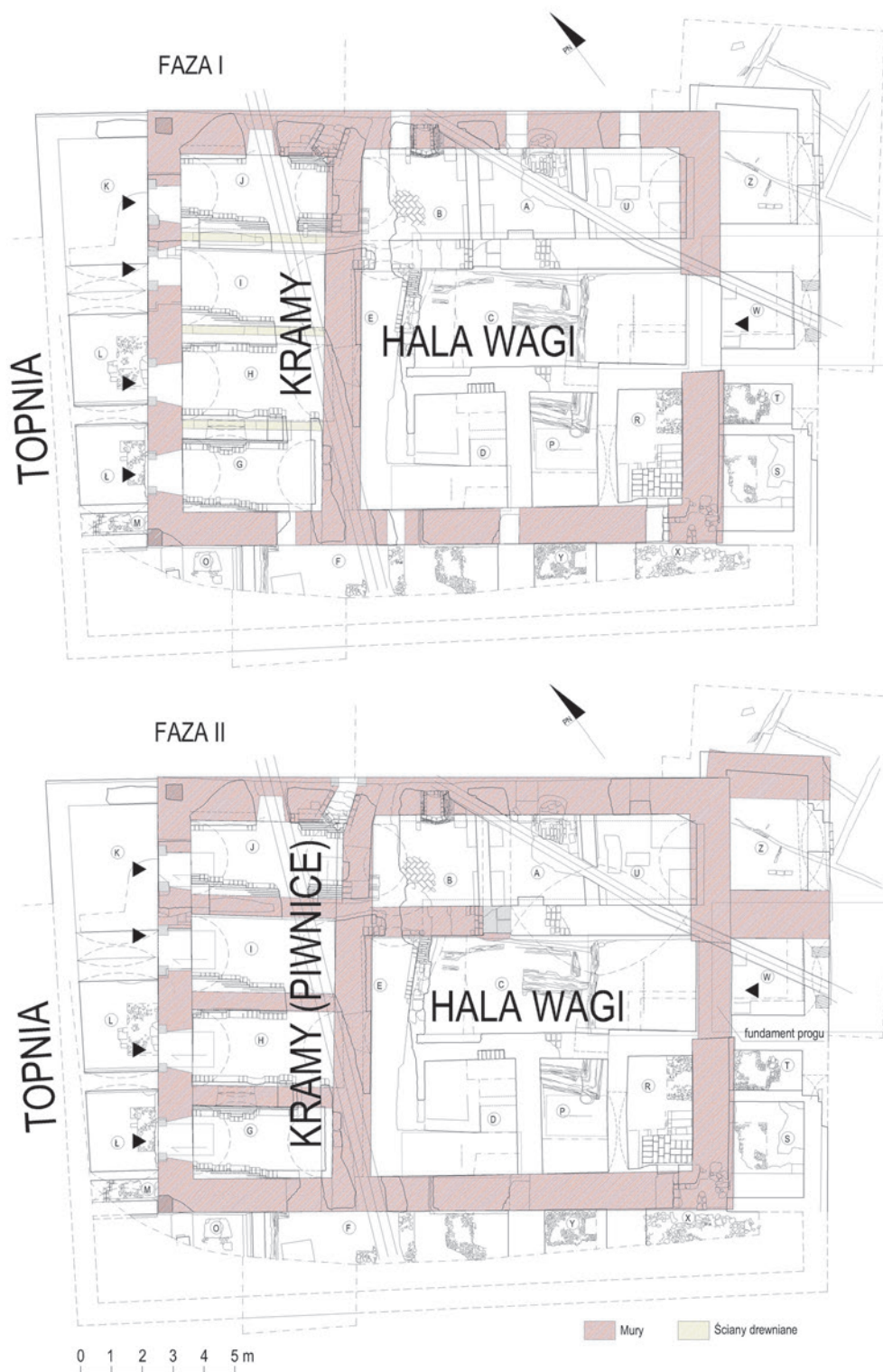
⁶ *Loc. cit.*

⁷ *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*. Wyd. F. Piekosiński, J. Szujski. Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 4. Kraków 1878, cz. 1, nr 24, s. 6.

⁸ *Ibidem*, cz. 1, nr 422, s. 44.

⁹ *Ibidem*, nr 1472, s. 162.

¹⁰ *Ibidem*, nr 1226, s. 131; nr 1228, s. 131 (tenże Mikołaj także w dalszych zapiskach).

Rekonstrukcja przyziemia Wielkiej Wagi w fazie I i II; oprac. nauk. W. Niewalda, S. Stawiński; oprac. rys. D. Rozbicka na podkładzie pomiaru M. Mamicy

fundamentów. Gmach nie był podpiwniczony, niemniej w jego partii zachodniej pograżenie pomieszczeń mogło być większe. Wschodnią (dwukrotnie większą) część budynku stanowiła jednoprzestrzenna hala Wagi z szerokim wjazdem (około 300 cm) w murze wschodnim. W zachodniej partii przyziemia występował podział na cztery kramy z otworami wejściowymi w murze zachodnim. Pomieszczenia te chyba od początku mieściły handel wyrobami żelaznymi (zob. niżej).

Pierwotnie kramy rozdzielone były drewnianymi ścianami – odkryte podziały murowane są wtórne. Miąższość ścian świadczy o znacznej wysokości budynku, nieustępującej ówczesnym kamienicom. Przyjmujemy dwa warianty rekonstrukcji Wagi: pierwszy – hala trójnawowa z drewnianą słupową konstrukcją oraz piętro nad całym budynkiem, drugi – całą wysokość budynku wypełniała hala, nakryta otwartym wiązaniem dachowym.

W 1358 roku król Kazimierz Wielki ofiarował miastu dochody z dwóch wag oraz z topni srebra i złota¹¹. W 1364 roku powstał wilkierz *De pensa maiori et minori*¹², określający zasady funkcjonowania obu urzędów. Według Stanisława Kutrzeby wagi mieściły się w jednym budynku¹³. Do około 1400 roku mogła to być tylko Wielka Waga. Połowa XIV stulecia stanowi dolną granicę datowania jej murów, co zgodne jest z poglądami archeologów. Próba innego datowania, na przełomie wieków XIV i XV, wynika z zapisek o zakupie dla Wagi materiałów budowlanych, w tym kamienia (1393¹⁴, 1404¹⁵, 1408¹⁶). Funkcjonowanie Wagi potwierdzono w latach 1390–1414¹⁷. Według Ambrożego Grabowskiego w Krakowie w 1395 roku były trzy wagi: Wielka, Mała i waga srebra¹⁸. Przy Wielkiej Wadze znajdowała się też topnia srebra (i złota)¹⁹. Występuje ona w ówczesnych rachunkach miejskich, podobnie jak Wielka Waga oraz *pensa argenti*²⁰. O topni i wadze pisano też w latach późniejszych (1433²¹, 1439²², 1442²³ i 1445²⁴).

Faza II

Pod koniec XV lub na początku XVI wieku nastąpiła pierwsza przebudowa gmachu. Niektóre prace prowadzono w wieku XVI (1523²⁵, 1541²⁶, 1545²⁷, 1555²⁸). W hali wydzielono północne pomieszczenie, wznosząc podłużny mur z dużym prześwitem arkadowym. Na osi tego podziału do elewacji wschodniej dostawiono szkarpę. Nietypowo ustawioną szkarpą wzmocniono też północno-wschodni narożnik gmachu. W kramach zachodnich w miejsce drewnianych podziałów zbudowano mury i sklepienia kolebkowe. Jedno z wejść do kramów przebudowano. Prawdopodobnie wówczas pomiesz-

czenia te stały się piwnicami. Przebudowa objęła też piętro i zapewne dach. W latach 1517 i 1518 miasto pobierało czynsz od niejakiego Brenka (mieszkającego na piętrze Wielkiej Wagi?)²⁹. W 1548 roku odnotowano wydatek na piec w izdebce³⁰. Też (?) dotyczą zapiski z lat 1552³¹, 1561³², 1573³³. Zapewne była to część mieszkania wagowego. Do Wagi przylegały jakieś budki i kramy, prawdopodobnie drewniane³⁴.

Miejsce topni przy zachodniej elewacji ustalają wzmianki o handlu wyrobami żelaznymi „pod topnią”, czyli w jej pobliżu. Niewątpliwie były to wyżej wymienione kramy w zachodniej części budynku³⁵. W 1463 roku jeszcze nazywano je kramami żelaznymi pod topnią³⁶, a w 1468 roku już piwnicami³⁷. Z 1485 roku zachowana jest zapiska o kramach żelaznych w piwnicach pod topnią srebra³⁸. Dopiero w 1500 roku wzmiankowano targ ołowny, zapewne istniejący wcześniej³⁹. W tym samym źródle topnię przy Wielkiej Wadze potwierdzono zapiską dotyczącą Kramów Bogatych, ponadto wspomniano piwnice pod topnią⁴⁰. „Stała więc ta Wielka Waga w dzielnicy węglowego targu, a część znowu jej zwano targiem ołownym. Był także i ołowny dwór, czyli skład ołowiu”⁴¹. W 1501 roku wspomniano topnię *in circulo*⁴², a rok później była to *officina*⁴³. Zapiska z 1503 roku jednoznacznie określa położenie topni: *pensa nostra maiore et crematorio argenti eidem contiguo in circulo Cracoviensi sitis*⁴⁴. Liczba kramów pod topnią nie przekraczała nigdy trzech, chociaż piwnic było cztery. Wzmianki o topni i piwnicach występują regularnie w spisach dochodów miejskich z lat 1517–1586⁴⁵. Stanisław Tomkowicz zacytował zapiskę z 1542 roku znów wyjaśniającą lokalizację topni: *locus in foro carbonario, proxime Crematorio argenti adjacens*⁴⁶. Inny dokument z tegoż

¹¹ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506* (dalej cyt. KDK). Wyd. F. Piekosiński. Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 5. Kraków 1879, cz. 1, nr XXXII, s. 36.

¹² Tomkowicz S.: *Ulice i place...*, s. 27.

¹³ Kutrzeba S.: *Finanse Krakowa...*, s. 58.

¹⁴ *Źródła...*, nr 1, s. 1.

¹⁵ *Ibidem*, nr 2, s. 1.

¹⁶ *Ibidem*, nr 3, s. 1.

¹⁷ *Ibidem*, nr 83–103, s. 47–52; zob. datowanie w: Komorowski W.: *Krakowska Waga Wielka w średniowieczu*. „Rocznik Krakowski” 2006, t. 72, s. 35.

¹⁸ APKr, Teki Grabowskiego, sygn E 23, s. 911.

¹⁹ Tomkowicz S.: *Ulice i place...*, s. 37, 38; według Stanisława Kutrzeby urzędzenia te znajdowały się „w rynku, obok wag”. Kutrzeba S.: *Finanse Krakowa...*, s. 59.

²⁰ *Najstarsze księgi...*, cz. 2, s. 289, 293, 298, 303, 306, 310, 314, 318, 321, 326, 329, 332, 335, 338, *Źródła...*, nr 83–87, s. 47, 48; nr 89–91, 93, 94, s. 49, 50. Stanisław Kutrzeba wagę srebra określił jako „trzecią wagę” miejską, obok Wielkiej i Małej. Kutrzeba S.: *Finanse Krakowa...*, s. 59, 120.

²¹ KDK, cz. 2–4, nr DXXII, s. 664.

²² *Ibidem*, nr DXXX, s. 668.

²³ *Ibidem*, nr DXVIII, s. 662; nr DXIX, s. 662.

²⁴ *Ibidem*, nr DXLVII, s. 677, 678; nr DXLVIII, s. 678.

²⁵ *Źródła...*, nr 5, s. 2.

²⁶ *Ibidem*, nr 13, s. 3.

²⁷ *Ibidem*, nr 14, s. 3.

²⁸ *Ibidem*, nr 18, s. 3.

²⁹ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1598; *Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa (1507–1795)*. Wyd. F. Piekosiński. Acta historica res gestas Poloniae illustrantia. T. 8. Kraków 1885, t. 1 (1507–1586), z. 2, od s. 949 i nn.

³⁰ *Źródła...*, nr 15, s. 3.

³¹ *Ibidem*, nr 17, s. 3.

³² *Ibidem*, nr 19 i 21, s. 4.

³³ *Ibidem*, nr 22, s. 4.

³⁴ *Ibidem*, nr 24, s. 7.

³⁵ Zob.: Sudacka A.: *Wyniki kwerendy...*, s. 92.

³⁶ KDK, cz. 2–4, nr DLXIV, s. 686; nr DLXVI, s. 687.

³⁷ *Ibidem*, nr 576, s. 694.

³⁸ *Ibidem*, nr 601, s. 706.

³⁹ Heydeke J.: *Census civitatis conscripti. Spis dochodów miasta Krakowa z 1500 roku*. Wyd. M. Starzyński. Cracovienses Fontes Minores. T. 2. Kraków 2009, s. 14.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 16–19.

⁴¹ APKr, Teki Grabowskiego, sygn E 23, s. 891.

⁴² KDK, cz. 2–4, nr DCX, s. 711.

⁴³ *Ibidem*, nr 611, s. 711, 712.

⁴⁴ *Ibidem*, nr 617, s. 715, 716.

⁴⁵ *Prawa, przywileje...* T. 1, s. 949 i nn. (APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1399, 1598 1600, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1646, 1649); spis z 1542 r. w: KDK, cz. 2–4, *Liber omnium prouentuum...* 1542, s. 729–732.; APKr, Teki Grabowskiego, sygn E 19, s. 438.

⁴⁶ Tomkowicz S.: *Ulice i place...*, s. 38.

Rekonstrukcja przyziemia Wielkiej Wagi w fazie III i IV; oprac. nauk. W. Niewalda, S. Sławiński; oprac. rys. D. Rozbicka na podkładzie pomiaru M. Mamicy

roku potwierdza sąsiedztwo topni i targu węglowego oraz bliskość Kramów Bogatych⁴⁷. Do 1592 roku skład ołowny był przy Wadze, potem przeniesiono go poza miasto⁴⁸.

Faza III

Pod koniec XVI wieku Wielką Wagę przebudowano. Prace wykonywał mularz Augustyn Litwinek⁴⁹. Umowę

⁴⁷ KDK, cz. 2–4, *Liber omnium prouentuum...* 1542, s. 737, 738.

⁴⁸ Tomkowicz S.: *Ulice i place...*, s. 19.

⁴⁹ Był to budowniczy, a właściwie lokalny architekt, sprawnie budujący, czego dowodem były Jatki Szewskie, zbudowane przez Litwinka niedługo po przebudowie Wielkiej Wagi (zob.: Lichoń-czak-Nurek G.: *Dzieje jatek szewskich w Krakowie*. „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1991, z. 18, s. 31).

Rekonstrukcja przyziemia Wielkiej Wagi w fazie V; oprac. nauk.: W. Niewalda, S. Sławiński; oprac. rys. D. Rozbicka na podkładzie pomiaru M. Mamicy

z nim spisano w 1594 roku⁵⁰. Zawarto w niej informacje dotyczące poprzedniej fazy budowlanej: Waga była murywana, stary dach pokrywała dachówka, którą miano zapewne użyć po raz wtóry. W oknach zamierzano osadzić ponownie starą kamieniarkę. Znamienny jest ustęp o „fiserunku” (projekcie), według którego zbudować miano „wierzch albo szczyt”, czyli attykę lub szczyty⁵¹. Działano w sezonach budowlanych 1594–1597⁵². Przebudowano budynek dwukondygnacyjny na trzykondygnacyjny z „wierzchem”. U Jerzego Canavesiego, zamówiono aż 15

nowych obramień okiennych⁵³. Nowe podpiwniczenie, jak sądzimy, ograniczono do wykopania północnej piwnicy w hali (zapłata „gruntarzewi” za kopanie piwnicy⁵⁴). Piwnicę tę przesklepiono, prowadząc prace budowlane także „w kramiech”, czyli w przybudówkach lub w parterze gmachu⁵⁵. Z innych wydatków warto wspomnieć zakup dachówek „płaskich” na „obdaszki” gzymsów attyki lub szczytów⁵⁶.

W 1595 roku kontynuowano prace w przybudówkach, m.in. kopiąc pod nie fundamenty⁵⁷. W maju tegoż roku

⁵⁰ Źródła..., nr 23, s. 5; kontrakt ten znany był Ambrożemu Grabowskiemu (APKr, Teki Grabowskiego, sygn. E 23, s. 915–917); zob. także: Tomkowicz S.: *Ulice i place...*, s. 28.

⁵¹ Wbrew dość powszechnym poglądom o dominacji w tych czasach attyki w Krakowie szczyty były budowane nieraz jako nawiązujące do schodkowych kompozycji gotyckich; znane są i zachowane dwa takie rozwiązania z pierwszej połowy XVII w.: szczyt wschodni biblioteki dominikańskiej z pierwszej ćwierci XVII w. (*Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 4. *Miasto Kraków*. Cz. 3. *Kościół i klasztor Śródmieście 2*. Red. A. Bochnak, J. Samek. Warszawa 1978, s. 148)

i boczne szczyty dachów obu budynków Szkół Nowodworskich (ul. św. Anny 12), ukończonych w 1643 r. (Barycz H.: *Historia Szkół Nowodworskich. Od założenia do reformy H. Kołłątaja*. Kraków 1988, s. 179–184).

⁵² Źródła..., nr 23–26, s. 4–14.

⁵³ Tomkowicz S.: *Ulice i place...*, s. 28; Źródła..., nr 23, s. 5.

⁵⁴ Źródła..., nr 23, s. 6.

⁵⁵ *Loc. cit.*

⁵⁶ *Loc. cit.*

⁵⁷ *Ibidem*, nr 24, s. 7, 8, 10, 11.

zapłacono „gruntarzowi od wybrania dwu bug z gruntu pod alkierzem u Wagi od P. Cellarego” (od południa)⁵⁸. Alkierz „nad wroty” był dwukondygnacyjnym ryzalitem wieżowym z sionką w parterze⁵⁹. Był on pobity gontem⁶⁰. Dwa mury fundamentowe tego ryzalitu odkryto przy południowej elewacji Wagi. Dwa masywne fundamenty (w tym stara szkarpa) przy elewacji wschodniej prawdopodobnie dźwigały analogiczny ryzalit. W 1595 roku zapłacono za rynienkę alkierza i za dwie blaszane gały na jego dach⁶¹. Wejść przez oba ryzality zdaje się dotyczyć zapiska z grudnia 1595 roku: „w poniedziałek robili cieśle (...) wprawiając progi dębowe na przodki pod nowi wrota”⁶².

W ciągu nowych kramów, od południa (zob. niżej), znajdowało się podwórze, czyli zadż. Stał tam wychodek⁶³. Budowę kończono w 1597 roku⁶⁴. W tymże roku wspomniano topnię, trzy piwnice „pod” nią oraz pięć kramów⁶⁵. To samo w roku 1598 i 1599⁶⁶, a także w latach 1602–1604⁶⁷. Działalność topni znów potwierdzono w 1610 roku⁶⁸. W 1614 roku podano sytuację przybudówek: „kramy pod Wielką Wagą wkoło leżące”⁶⁹. W tymże roku wspomniano topnię oraz trzy piwnice z żelazem pod nią⁷⁰. Dokładny spis powstał w 1619 roku i zawiera 21 pozycji⁷¹. Ujęto w nim kramy przyległe do Wagi, pomieszczenia w obrębie jej murów (tu trzy piwnice, m.in. *cellarium ferramentarium sub Crematorium argentii versus forum Carbonarium sitam*) oraz niewątpliwie kramy stojące w pobliżu, a nieprzyległe do gmachu⁷². W innym spisie z 1619 roku wymieniono tylko 16 kramów⁷³.

W 1620 roku wspomniano o dwóch urządzeniach ważących oraz o skrzyni „z dziesięciną od ołowiu” dla kościoła Mariackiego. Na piętrze mieszkał czynszownik⁷⁴. W 1621 roku wspomniano kramy pod Wagą i piwnice żelazne pod topnią⁷⁵, w 1623 roku trzy piwnice pod topnią i osiem kramów pod Wagą⁷⁶, w 1627 roku kramy przy Wadze „wkoło leżące”⁷⁷. Z lat 1626–1629 pochodzą kolejne zapiski o topni oraz kramach⁷⁸. W 1629 roku: „sklepy, piwnice i budy pod Wielką Wagą leżące poczynają się naprzeciwko kościołowi S. Wojciecha u wrót Wagi”⁷⁹ (było ich 19⁸⁰). W 1639 roku wymieniono 20 tych lokalności⁸¹. Tak też w 1641 i 1642⁸² oraz

Wielka Waga w fazie III i IV, widok od południowego wschodu. W rekonstrukcji przyjęto wariant bryły z dachem dwuspadowym i manierystycznymi szczytami; oprac. nauk. W. Niewalda, S. Ślawiński, model cyfrowy P. Opaliński; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

1643 roku⁸³. W 1643 roku Wielka Waga była budynkiem z mieszkaniami na piętrach, m.in. mieszkał tam ważnik⁸⁴.

Szwedzi „zdekolowali” Wielką Wagę, czego konsekwencją były jej remonty (1657⁸⁵, 1658⁸⁶, 1659⁸⁷). W 1659 roku spisano rewizję Wag, potwierdzającą wcześniejsze ustalenia⁸⁸. Do Wielkiej Wagi wchodziło od wschodu oraz południa, w parterze znajdowała się sień z urządzeniem ważącym; wspomniano piwnicę północno-wschodnią; schody na piętro były kamienne, a na ich „półwschodziu” był „sklep”⁸⁹. Układ sieni i mieszkań na piętrach opisano w sposób dość skomplikowany. W opisie występują ponadto kramy oraz „zadz” od strony południowej, a w niej drewniane schody na piętra, „kloaka” i ganek. W 1658 roku topnię opisano jako

⁵⁸ *Ibidem*, nr 24, s. 7 (kamienica Cellarego to dom nr 19 w południowej pierzei Rynku. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 4. *Miasto Kraków*. Cz. 10. *Śródmieście, mury obronne i Planty, Rynek Główny*. Red. M. Myśliński. Warszawa 2005, s. 74).

⁵⁹ *Źródła...*, nr 24, s. 7–11.

⁶⁰ *Ibidem*, nr 24, s. 8.

⁶¹ *Ibidem*, nr 24, s. 7, 12.

⁶² *Ibidem*, nr 24, s. 8.

⁶³ *Ibidem*, nr 25, s. 13.

⁶⁴ *Ibidem*, nr 26, s. 13, 14.

⁶⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1671.

⁶⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1673, 1675.

⁶⁷ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1681, 1683, 1685.

⁶⁸ APKr, Teki Grabowskiego, sygn. E 19, s. 437.

⁶⁹ *Źródła...*, nr 141, s. 72.

⁷⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1706.

⁷¹ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1969, s. 28–39.

⁷² *Ibidem*, s. 31.

⁷³ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1970.

⁷⁴ *Źródła...*, nr 27, s. 14.

⁷⁵ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1712.

⁷⁶ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1714.

⁷⁷ *Źródła...*, nr 141, s. 72.

⁷⁸ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1722, 1724, 1725.

⁷⁹ *Źródła...*, nr 142, s. 72; identyczny w treści zapis z 1630 r. cytuje Ambroży Grabowski. APKr, Teki Grabowskiego, sygn. E 19, s. 920.

⁸⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1971.

⁸¹ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1973.

⁸² APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1856, 1857.

⁸³ *Źródła...*, nr 143, s. 73.

⁸⁴ *Ibidem*, nr 31, s. 15.

⁸⁵ *Ibidem*, nr 32, s. 15.

⁸⁶ *Ibidem*, nr 33, s. 15, 16.

⁸⁷ *Ibidem*, nr 34, s. 16.

⁸⁸ *Ibidem*, nr 35, s. 16, 17.

⁸⁹ Było to często występujące w kamienicach krakowskich pomieszczenie na półpiętrze (tzw. macloch), wydzielane w wysokości parteru.

Sprowadzenie do Krakowa jeńców i zdobytych armat spod Raławic w kwietniu 1794 r., M. Stachowicz, koniec XVIII w., gwasz; w tle w środku Dom Komisji (dawna Wielka Waga), za nią z prawej fragment budynku Małej Wagi; fot. T. Kalarus; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr inw. MHK 722/II

Wschodnia połowa Rynku Głównego od południa, z lewej Dom Komisji (dawna Wielka Waga) – siedziba odwachu milicji Wolnego Miasta Krakowa, T. Piątkowski, gwasz i akwarela, 1837 r.; fot. T. Kalarus; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr inw. MHK 786/VIII

zrujnowaną⁹⁰. Wzmiankowano ją jeszcze w 1660 roku⁹¹, po czym niewątpliwie ją zniesiono. Remont Wagi po „potopie” szwedzkim (1655–1657) zakończono najpóźniej w 1664 roku⁹². W 1679 roku opisano dwa urządzenia ważące⁹³.

Wyniki badań architektonicznych potwierdzają przekaz źródłowy. Pomiędzy halą a pomieszczeniem północnym przedłużono z końcem XVI wieku mur z fazy II i zbudowano sklepioną piwnicę północną. Chodzono do niej schodami przez wejście w zachodniej partii jej muru południowego⁹⁴. Większą, wschodnią część hali, mieszczącą wagę, przysklepiono. Pozostała ona niepodpiwniczona, tylko w jej południowo-wschodnim narożniku zbudowano niewielką piwniczkę, a mury ją ograniczające dociągnięto niewątpliwie do sklepienia parteru. Do stawiania przybudówek wykorzystano fundamenty obu szkarp wschodniej elewacji oraz zbudowano nowe masywne fundamenty od wschodu, południa i zachodu. Stały na nich wąte mury kramów, mury podwórek oraz ryzality wieżowe, z których południowy istniał na pewno, a wschodni prawdopodobnie. Przy elewacji południowej założono niewielkie podwórze z kłozetem (zob. niżej). Z drugiego, zachodniego podwórza, znajdującego się pomiędzy Wagą a topnią, dostępne były odtąd cztery piwnice, w tym trzy z towarami żelaznymi. Nad nimi znajdowały się sklepienie (?) pomieszczenia parteru (także kramy?). Pod koniec XVI, w XVII oraz w większej części XVIII stulecia gmach był wielofunkcyjny, a o jego nazwie i randze decydowała instytucja Wagi w parterze.

Faza IV

Przez większą część XVIII wieku nadal funkcjonował budynek o strukturze analogicznej jak w fazie III⁹⁵. Do wyodrębnienia fazy IV upoważnia nas odkrycie fundamentów we wschodniej jego partii. Wydzielono wówczas pomieszczenie w południowo-wschodnim narożniku sieni parteru, a piwniczkę z fazy III zasypano. Rewizja z 1747 roku zawiera ważne informacje, potwierdzające dotychczasowe ustalenia⁹⁶: do Wagi wchodziło od wschodu i południa; sień została opisana jako „waga sklepiąca”; na zewnątrz, od południa, znajdowała się „zadz maleńka” (niewielkie podwórze) i drewniane schody na piętro. Zniszczenie budynku Wielkiej Wagi (potwierdzone przez opisy z lat 1764 i 1765) tłumaczy późniejszą przebudowę pod koniec XVIII wieku⁹⁷.

Faza V

Pod koniec XVIII stulecia przeprowadzono remont i przebudowę Wielkiej Wagi, przekształcając ją w Dom Komisji⁹⁸. Prace podjęto na żądanie gen. Eliasza Wodzickiego dla pomieszczenia Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej województwa krakowskiego⁹⁹. Umowę zawarto 13 maja 1786 roku. Był to „kontrakt reparacji czyli przerobienia kamienicy Waga zwanej na kamienicę inną mieszkalną podług wydanego abrysu”¹⁰⁰. Przebudowę zaprojektował Karol Kryszkier, a pracowali przy niej mistrzowie cechowi – murarze Sebastian Niemczykiewicz i Antoni Majewski oraz cieśla Wojciech Sułkowski. Z budynku usunięto instytucję Wagi.

Południowo-wschodnia część Rynku, z lewej budynek dawnej Wielkiej Wagi; F. Stroobant, chromolitografia, 1858 r.; fot. T. Kalarus; w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, nr inw. MHK 1920/VIII/1

Gmach zwieńczyła attyka osłaniająca dach pograżony. Była to nowa struktura lub przebudowa starej. Zniesiono ryzality wieżowe, co potwierdza ikonografia z XIX wieku¹⁰¹. W parterze przyjęto nową koncepcję komunikacji wnętrza z osiowo założoną sienią na przestrzał, potwierdzoną na planach sporządzonych po remoncie. Ponadto w parterze urządzono „sklepy dolne” – pomieszczenia w zewnętrznych kramach oraz w obrębie gmachu. Na piętrach zachowano mieszkania, zakładając nowe stropy drewniane i podbite pod nimi sufity. W kontrakcie określono konstrukcję i materiał nowej klatki

⁹⁰ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1866.

⁹¹ APKr, Akta miasta Krakowa, sygn. 1867.

⁹² *Źródła...*, nr 36, s. 17.

⁹³ *Ibidem*, nr 37, s. 17, 18.

⁹⁴ Schody niezachowane na skutek późniejszej przebudowy polegającej na przekopaniu korytarza w XVIII w., natomiast częściowo zachowane są ceglane ościeża wejścia do piwnicy.

⁹⁵ *Źródła...*, nr 38–46, s. 18–24.

⁹⁶ *Ibidem*, nr 41, s. 22, 23.

⁹⁷ *Ibidem*, nr 45, 46, s. 24.

⁹⁸ Tomkowicz S.: *Ulice i place...*, s. 28, 29.

⁹⁹ Rederowa D.: *Studia...*, s. 89.

¹⁰⁰ *Źródła...*, nr 47, s. 24–28. Należy podkreślić, że kamienica mieszkalna (na obu piętrach) Wielka Waga była już po przebudowie w latach 1594–1596.

¹⁰¹ Banach J.: *Ikonomia Rynku Głównego w Krakowie*. Kraków 1998, s. 5, 18, 53.

Południowo-wschodnia część Rynku, pośrodku budynek dawnej Wielkiej Wagi; fot. K. Beyer, 1858 r.; reprodukcja A. Chęć; w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, nr inw. MNK-XX-f-1842

schodowej: schody zbudowano na murowanych wysklepkach, a okładzinę stopni wykonano z drewna.

Zachowane mury dolnych partii Wagi uzupełniają przekaz archiwalny. We wschodniej części budynku wprowadzono układ trójpasmowy, budując nowe mury od strony południowej i zachodniej. W ten sposób powstała w paśmie południowym główna dwubiegowa klatka schodowa a w piwnicach poprzeczny korytarz, niemający odpowiednika wyżej (poprzeczny do osi sieni). Piwnice pozostawiono, ale z nowym systemem komunikacji wewnętrznej, dzięki któremu

można było zamurować ich wejścia w murze zachodnim. W zachodniej partii gmachu, dzięki możliwości stawiania murów na starych sklepieniach piwnic, zmieniono układ parteru na trójpasmowy. Układ ten powtórzono też na piętrach. Zbudowano podziały poprzeczne dawnego podwórza topni, przerabiając je na zadaszone pomieszczenia. Nie zachował się żaden plan piwnic Wagi z tych czasów. Najstarszym pomiarem parteru jest plan Dominika Pucka z 1787 roku¹⁰². Stan budynku po przebudowie potwierdza też opis z 1792 roku¹⁰³. Budynek Komisji zburzono w 1879 roku¹⁰⁴.

The Great Scales in Main Market Square in Kraków – an Interpretation of the Discovery and an Attempt at a Reconstruction

The archaeological survey carried out in the eastern section of Main Market Square (Rynek Główny) in Kraków revealed what has remained of the walls of the building of the Great Scales (Wielka Waga). The Great Scales was an institution set up to weigh heavy commodities and metals, mentioned already in 1302, and originally housed by a wooden structure. The stone and brick building was erected

either in the mid-14th century, or at the turn of the 14th and 15th centuries. The earliest expansion of the building was undertaken in the 15th century and continued in the first half of the 16th century. Its conversion into a Mannerist three-storey structure surrounded by one-storey lean-tos took place in the years 1594–1597. From its origins until the period of the Swedish occupation of the city (1655–1657) the Great Scales also housed a silver melting shop. Following a minor alteration of the inside of the building in the 18th century, in the years 1786–1787 the Great Scales was thoroughly converted into the place called the *kamienica Komisji* (Commission house). The building was demolished in 1879.

¹⁰² Tomkowicz S.: *Plan Rynku krakowskiego z roku 1787*. „Rocznik Krakowski” 1907, t. 9, s. 177–185.

¹⁰³ *Źródła...*, nr 49, s. 28–31.

¹⁰⁴ Rederowa D.: *Studia...*, s. 89, 90.